AMEA-nın Xəbərləri (biologiya və tibb elmləri), cild 67, №2, səh. 114-117 (2012)

Qafqazda *Rosa myriacantha* DC. növünün yayılmasına dair qeydlər

Isgəndərov A.T., Qafarova O.O.
AMEA Botanika İnstitutu, Badamdar şossesi 40, Bakı AZ 1073, Azərbaycan,
E-mail: ofeliya05.75@rambler.ru

Fransa florasından təsvir olunmuş *Rosa myriacantha* DC. (De Candolle, 1805) növünün Qafqaz florasında yayılması tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı qarşılanmamışdır. Qafqaz florasından o cümlədən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən toplanmış faktiki materiallara, bizim təbiətdə və kulturada tədqiqat və müşahidələrimizə əsaslanaraq müəyyən edilmişdir ki, *Pimpinellifoliae* DC. seksiyasında sərbəst növ kimi təmsil olunmaqla Qafqazda o cümlədən Azərbaycan florasında *Rosa tschatyrdagi* Chrshan. deyil məhz *Rosa myriacantha* DC. növü yayılmışdır.
Açar sözlər: *Rosa myriacantha*, Qafqaz, Azərbaycan, yayılma.

GİRİŞ

İki əsr əvvəl Dekandolun (De Candolle, 1805) Fransa florasından təsvir etdiyi Rosa myriacantha DC. növünün taksonomiyasına olan münasibət tədqiqatçılar tərəfindən birmənalı olmamışdır. Bəzi floraçılar bu növün sərbəst növ olmasına şübhə etmiş, onu *Rosa pimpinellifolia* L. və yaxud *Rosa spinosissima* L. növlərinin növmüxtəlifliyi kimi qəbul etmişlər (Seringe, 1825; Lede bour, 1844; Regel, 1878; Lonacevski, 1910, 1913; Boulanger, 1935; Гроссгейм, 1934 və s.).

Digər qrup klassik tədqiqatçılar Dekondola həmfikir olmuş və *R. myriacantha*-nı sərbəst növ kimi qəbul etmişlər (Marschall Bieberstein, 1918; Borbas, 1880; Юзепчук, 1941; Сосновский, 1943 və s.).

Rosa L. cinsinin ən mahir tədqiqatçısı sayılan Krepen (Crepin, 1880, 1882) belə R.myriacantha haqqında ardıcıl fikir söyləməmiş, ona gah sərbəstlik vermiş, gah da *R.spinosissima* növünün növmüxtəlifliyi kimi qəbul etmişdir.

Buassye (Boissieri, 1972) isə *R. spinosissima* L. və *R. myriacantha* DC. növlərini *R.pimpinellifolia* L. növü ilə eyniləşdirir.

V.G.Xrjanovskinin (1953) *R.myriacantha* DC. növü haqqında tənqidi qeydləri çixdıqdan sonra düşünmək olardı ki, artıq bu növ ətrafında gedən diskusiyaya son qoyuldu. O, faktiki materiallara istinad edərək *Pimpinellifoliae* DC. seksiyasında *R.myriacantha*-nın sərbəst növ olmasına şübhə etmir. Müəllif məqalədə qarşısına tamam başqa məqsəd qoymuşdur, SSRİ-n ərazisində o cümlədən Krım və Qafqazda *R. myriacantha* DC. növünə rast gəlinirmi? Müəllif yazır: "1951-ci ildə bizə Krım yaylaqlarından adətən *R. myriacantha* DC. növü kimi göstərilən qızılgülləri biləvasitə təbiətdə öyrənmək imkanı yarandı. Bu qəbildən olan növün çoxsaylı fərdlərini eləcədə Nikita Botanika bağında və V.L.Komarov adına Botanika İnstitutunda olan herbariləri gözdən keçirdikdən sonra belə nəticəyə gəldik, ki Krım bitkiləri Qəbri Avropadaki *R. myriacantha* DC. növünə uyğun gəlmir. Fransanın cənubunda Monpele şəhəri ətrafından təsvir olunmuş *R.myriacantha* DC. növü ilə SSRİ Elmlər Akademiyası Botanika Institutunun ümumi herbarisində eyni növ kimi adlandırılan Krım bitkilərini müqayisə edərkən müəyyən etdik ki, bu bitkilər əsaslı olaraq fərglənirlər və heç vaxt eyni növə mənsub ola bilməzlər". Beləliklə, Xrjanovski Krım florasından toplanmış faktiki materiallara əsasən elm üçün yeni olan *Rosa tschatyrdagi* növünün təsvirini verir. Qafqaz florasından olan materiallara baxarkən onların Qərbi Avropa növünə tam oxşar olmasına şübhə ilə yanaşır. Eyni zamanda Xrjanovski göstərir ki, qafqaz materiallarını *R. tschatyrdagi* ilə də eyniləşdirmək olmaz, lakin əlində tam material olmadığından qəti fikir söyləməyə çətinlik çəkdiyi üçün təəssüflənir.

Sonrakı tədqiqatlarında Xrjanovski (1954, 1958) *R. myriacanthanı* Qafqaz florasından çıxardır və nədənsə bu bölgədə *R. tschatyrdagi* növünün yayıldığını göstərir.

Sonrakı illərin tədqiqatçıları da bu məsələ ilə əlaqədar növün sistematik yerini müəyyən etməyə aydınlıq gətirmir.

Belə ki, J.Klasterski (1968) R. myriacantha DC. və *R. tschatyrdagi* Chrshan. növlərini *R.pimpinellifolia* L. növünə yaxınlaşdırır və onların bir növ olduğunu qəbul edir.

A.İ.Qaluşko (1961) faktiki tədqiqat materiallarına əsaslanaraq Qafqazda *R. myriacantha* DC. növünün yayıldığını göstərir. İ.P.Mandenova (1983) Gürcüstan florasında *R. tschatyrdagi* Chrshan. növünün mövcudluğunu göstərir. H.H.Hacıyeva (1983) da Qafqazda? o cümlədən də Azərbaycanda *R. tschatyrdagi* Chrshan. növünün olduğunu qəbul edir.

MATERİAL VƏ METODLAR

Biz keçən əsrin 70-ci illərində V.G.Xrjanovski ilə Azərbaycan florasından toplanmış herbariləri

təyin edərkən Böyük Qafqazın cənub yamaclarında (Azərbaycan ərazisində) *R.tschatyrdagi* Chrshan. növünün “Schemachensis” Chrshan. et İskend. növ müxtəlifliyinin yayıldığını müəyyən etdik (şəkil 1 və 2). Bu növ müxtəlifliyi üçün açar olaraq aşağıdakı morfoloji əlamətlər xarakterikdir:- qopartikanları yaşlı və çiçəkləyən cavan budaqlarda sıx və müxtəliftiplidir, çiçək yatağı və saplağı sıx vəzili-cod tüklüdür, yarpaq oxu həmişə vəzili-cod tüklüdür, ləçəkləri ağdır.

Xrjanovski hələ o illərdə bu növü Qafqaz materialları əsasında ətraflı yoxlamağı tövsiyə etmişdir.

V.Q.Xrjanovskinin (1953) *Rosa tschatyrdagi* növünə verdiyi təsvirdə *Rosa myriacanthadan* aşağıdakı əlamətlərinə görə fərglənir:

***Rosa tschatyrdagi* Chrshan.**

Qopartikanları birtiplidir, az və ya çox dərəcədə seyrəkdir, iynəvaridir, daim üfiqidir, 6-8mm uzunluqdadır, bəzən cod tükvari tikancıq qarışıqlıdır. Yarpağı 5-6 sm uzunluqda, yarpaqcıqları 12 mm uzunluqda, 7 mm enindədir. Çiçək saplağı çılpaqdır və ya seyrək vəziciklərlə örtülmüşdür, adətən 20-25 mm uzunluqdadır. Gülü (ləçəkləri) krem (açıq sarı) rəngindədir, 35-40 mm diametrindədir.

Şəkil 1. *R.tschatyrdagi* Chrshan. Böyük Qafqazın cənub yamacları (Azərbaycan ərazisində), Şamaxı r-nu Məlhəm k. yaxınlığında, alçaq və seyrək kolluğlu yamaclarda və çəmənlikdə kökümsovlarından çoxalaraq alçaq cəngəllik yaradırlar, 20.VII.1970, 23.VII.1973, İsgəndərov.

Şəkil 2. *Rosa myriacantha* DC. Şamaxı rayon mərkəzi ətrafında, Zavalan çayın sağ sahili, kolluq ərazidə, 19.V.1973, İsgəndərov, Piskunov.

***Rosa myriacantha* DC.**

Qopartikanları müxtəliftiplidir, çox sıxdır, iridir, iynəvarıdır, 10-12 mm uzunluqdadır, bolluca tükvari tikancıq qatışıqlıdır, çiçəkli budaqlarda yuxarıya meyillidir. Yarpağı 2,5-3,5 sm uzunluqdadır, yarpaqçıgları xırdadır, adətən 7 mm uzunluqda, 5mm enindədir. Çiçək saplağı açıq-aydın vəzili-cod tüklüdür, 12-15 mm uzunluğu ötüb keçmir. Gülü (ləçəkləri) ağdır, 25-30 mm diametrindədir.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq biz Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyası Botanika İnstitutun Botanika Bağında (indiki Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Nəbatat Bağı) Qafqaz florası ekspozisiyalarının yaradılması məqsədi ilə Böyük və Kiçik Qafqazın müxtəlif bölgələrindən ağac, kol bitkiləri, o cümlədən tərəfimizdən *Rosa* L. cinsinin itburnu növlərindən ibarət əkin və səpin materialları gətirilmiş, küllü miqdarda onların herbariləri toplanmışdır. Hazırda Mərkəzi Nəbatat Bağında digər qafqaz növləri ilə yanaşı *Pimpinellifoliae* DC.

seksiyasına mənsub olan *R.spinosissima* L., *R.elasmacantha* Trantu. və *R.tschartydagi* Chrshan. (adı hələlik şərtidir) növlərinin toxumundan, kökümsovlarından yetişdirilmiş müxtəlif yaşlı nümunələri, eləcə də onların populyasiya və reproduksiya formaları vardır.

Qeyd: *Mən 1987-ci ildə SSRİ EA-nın Botanika İnstitutunda (İndiki Rusiya EA-nın Sankt-Peterburq Botanika İnstitutu) ezamiyyətdə olarkən çox zəngin olan Qafqaz florası herbari fondunda bu qəbildən olan materiallara bir daha baxdım və qeydlər etdim.*

Herbari şöbəsinin elmi əməkdaşı hörmətli Buzunova İrina Oleqovna Rosa myriacantha DC. növünün herbarisinin orijinaldan surətinin şəklini Fransadan əldə edib bizə göndərəcəyini bildirdi və göndərdi (şəkil 3.)

Bir daha İrina Oleqovnaya minnətdarlığımı bildirirəm (İsgəndərov A.T.).

Şəkil 3. *Rosa myriacantha* DC. Fransanın canubunda Monpele şəhəri ətrafından təsvir olunmuş herbarisinin orijinaldan çıxarılmış surəti.

Toplanmış çoxlu faktiki materialları, təbiətdə və kulturada bitkilər üzərində aparılan müşahidələr, Rusiya EA-nın Botanika Institutunda saxlanılan bu qəbildən olan herbariləri müqayisə edərkən, ən nəhayət adı gedən taksonun orijinaldan əldə etdiyimiz herbarinin fotoşəkli ilə müqayisəsi bu növün taksonomiyasına tənqidi yanaşmaqla Qafqazda *Rosa myriacantha* DC. yoxsa *Rosa tschatyrdagi* Chrshan. yayılmasına dair bizim baxışımızda şübhəyə son qoydu və Qafqaz nümunələrinin morfolojı əlamətlərinnin *Rosa myriacantha* DC. təsvirinə daha çox uyğun gəldiyini göstərdi: qopartikanları sıx və müxtəliftiplidir, çiçək yatağı və saplağı sıx vəzili-cod tüklüdür, yarpaq oxu həmişə vəzili-cod tüklüdür, gülü (ləçəkləri) ağdır.

Digər açar əlamətlərdə *R. myriacantha* və *R. tschatyrdagi* arasında əsaslı elə bir fərq yoxdur. Elə fərqli əlamətlər də vardır ki, məsələn yarpağın və yarpaqcıgların ölçüsü, gülünün diametri və s. həll edici əhəmiyyətə malik deyildir, belə ki, digər qruplarda olduğu kimi bitdiyi şəraitlə əlagədar ölçüsü dəyişilə bilər.

Beləliklə Qafqaz florasından o cümlədən də Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən əvvəllər və son illərdə toplanmış faktiki materiallara, bizim təbiətdə və kulturada tədqiqat və müşahidələrimizə əsaslanaraq birmənalı deyə bilərik ki, *Pimpinellifoliae* DC. seleksiyasında sərbəst növ kimi təmsil olunmaqla Qafqaz o cümlədən Azərbaycan florasında məhz *R. myriacantha* DC. yayılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

Гаджиева Г.Г. (1983) Шиповники из подрода *Chamaerhodon* Dumort. Во флоре Кавказа. Новости сист. Высш. Раст.,.**20:** 121-126

Галушко А.И. (1961) Материалы к изучению шиповников Северного Кавказа. Бот.мат.герб. Бот. Ин-та АН СССР, **21:** 206-232.

Гроссгейм А.А. (1934) Флора Кавказа, **IV:** 107-126.

Искендеров А.Т. (1999) О произрастании на Кавказе *Rosa myriakantha* DC. Azərbaycan florası, Bitkiliyinin istifadəsi və qorunması. Bakı: 122-126.

Лоначевский А.А. (1910) Таблица для определения шиповников Европейской части России. Рус.бот.журн., **3:** 21-31.

Лоначевский А.А. (1913) Шиповники Батумской области. Изв. Тифлисск. Бот.сада, **30:** 1-14.

Манденова Н.П. (1964) Определитель растений Грузии. **1:** 134-138.

Сосновский Д.И. (1943) Таблица для определения Кавказских шиповников Изв. Азерб. фил. АН СССР, **3:** 58-67.

Хржановский В.Г. (1953) Критическая заметка о *R. муriacantha* DC. Бот. Мат. герб. Бот. ин-та АН СССР, **15:** 58-67.

Хржановский В.Г. (1954) Род *Rosa* L. в кн. Флора Азербайджана, **V:** 144-176.

Хржановский В.Г. (1958) Розы. М., 497 с.
Юзепчук С.В. (1941) Род *Rosa* L. В кн. Флора СССР, **X:** 431-506.
Bieberstein F.A.M. (1808) Flora taurico-cancasica, **3:** 819.
Boissier E. (1872) Flora orientalis, **II:** 668-689.
Boulanger G.A. (1935) in Bull. Jard. botan. de Bruxelles, **XIII.**
Crepin F. (1880) in Bull. Soc. bot. d. Belg., **XIX.**
Crepin F. (1882) in Bull.Soc.bot. d. Belg., **XIX.**
Klastersky J. (1968) *Rosa* L. In Flora Europaea, **II:** 25-32.
Lamark J.B. et **A.P.De Candolle** (1805) Flora trancaise, Ed.3, **IV.**

Искендеров А.Т., Гафарова О.О.

Заметки о Произрастании Вида *Rosa myriacantha* DC. на Кавказе

Распространение вида *Rosa myriacantha* DC. в Кавказской флоре, описанного (De Candolle, 1805) во Флоре Франции, воспринималось исследователями не однозначно. На основании фактических материалов, собранных на Кавказе, в частности, в различных регионах Азербайджана, а также основываясь на наши исследования и наблюдения в природе и культуре, установлено, что на Кавказе, в том числе в Азербайджане, представленный как самостоятельный вид в секции *Pimpinelilifoliae* DC. распространен не *Rosa tschatyrdagi* Chrshan., а именно *Rosa myriacantha* DC.

Iskenderov A.T., Gafarova O.O.

Notes on the Vegetation Species *Rosa myriacantha* DC. in Caucasus

Rosa myriacantha specie which was described in France flora spreading out in Caucasus flora was greeted ambiguously by scientists. Based on plant samples which were collected from different regions, as well as on our investigations and observations in nature, and in culture it was found out that it was presented as a free species in *Pimpinellifoliae* DC. It was also found out that it is *Rosa myriacantha* DC but not *Rosa tschatyrdagi* Chrshan presented as independent species in *Pimpinellifoliae* DC section.